
י' דן וא' ליבס (עורכים), ספריית גרשם שלום בתורת הסוד היהודית: קטלוג, א-ב

Review by: דוד אסף

Zion / ציון, Vol. ס (תש"ס), חוברת ב (סה), pp. 249-254

Published by: [Historical Society of Israel/](#)

Stable URL: <http://www.jstor.org/stable/70041209>

Accessed: 29/11/2011 07:35

Your use of the JSTOR archive indicates your acceptance of the Terms & Conditions of Use, available at
<http://www.jstor.org/page/info/about/policies/terms.jsp>

JSTOR is a not-for-profit service that helps scholars, researchers, and students discover, use, and build upon a wide range of content in a trusted digital archive. We use information technology and tools to increase productivity and facilitate new forms of scholarship. For more information about JSTOR, please contact support@jstor.org.

Historical Society of Israel/ is collaborating with JSTOR to digitize, preserve and extend access to *Zion* /.

<http://www.jstor.org>

יוסף דן ואסתר ליבס (עורכים), שמואל ראם (עורך משנה), ספריית גרשם שלום בתורת הסוד היהודית: קטלוג, א-ב, בית הספרים הלאומי והאוניברסיטאי, ירושלים תשנ"ט, כט+1122+xv עמ'

מעיינות מורשתו הספרותית העשירה ורבת הפנים של גרשם שלום אינם מפסיקים לנבוע, שנים הרבה לאחר פטירתו בשנת 1982. עוד זה מדבר וזה בא: טרם נסתיים מפעל הפרסום המחודש של מחקריו ומסותיו, המקובצים או המתורגמים משפות שונות, וכבר הופיע תרגום עברי לאוסף המכתבים המלבב ששלח לאמו. עתה מונחים לפנינו שני כרכים רבי הקף, נאים בצורתם החיצונית ובעיצובם הטיפוגרפי, המתארים את תכולתה של ספרייתו הנודעת, שעיקרה בתורת הסוד והקבלה היהודית.

חיבתו של שלום לספרים היתה מן המפורסמות, ואוסף ספריו הפרטי – כ־25,000 כותרים וכ־2,500 תדפיסים, שאותם צבר בעמל ובממון מרובים – נודע לתהילה עוד בימי חייו בקרב תלמידיו ומעריציו.¹ כל חייו, אף קודם לעלייתו ארצה בשנת 1923, עסק שלום באיסוף ספרים וברכישתם. אופייני לחיבתו זו הספרון הקצר, בעל השם הדו־משמעי 'קונטרס עלו לשלום', שפרסם בירושלים בשנת 1937, ואינו אלא רשימת ספרי קבלה וחסידות 'המבוקשים' לאוסף ספריו של גרשם שלום.² פרסום זה – קוריוז ביבליוגרפי מיוחד במינו – 'הקפיץ' מיד את מחיריהם של אותם ספרים והפך אותם באחת לנדירים באמת, ושלום הצטער על כך, ובפומבי, צער גדול.

כמו כל אספן ספרים, חובב או מקצועי, הבין שלום שלעולם לא יוכלו כותלי ביתו להחליף את ממדיה המוחשיים של הספרייה האקדמית, ועל כן החליט 'להתמחות' בתחום אחד ולנסות להגיע במסגרתו אל השלמות הנכספת. התחום שבחר היה ספרות המיסטיקה ותורת הסוד היהודית בכל התקופות, המקומות והשפות. אף תחום זה הוא עולם ומלואו, וספק אם שלום בעצמו שיער בראשית דרכו לאיזה הקף יתפתח תחום זה במרוצת השנים (לא מעט בזכותו). החלטתו נוספת שגמלה בלבו, להוריש לאחר מותו את האוסף לבית הספרים הלאומי והאוניברסיטאי בירושלים, היתה לה, כפי שיוסבר להלן, השפעה מכרעת על התפתחותו של האוסף. מטרתו של שלום הוגשמה כמעט במלואה: זהו, ככל הנראה, האוסף הגדול והטוב ביותר בעולם בתחומו. הוא כולל בתוכו לא רק את ספרי היסוד של כל מדורי המשנה, אלא גם ספרים נדירים שבנדירים, מהדורות ביבליופיליות, אוספי מאמרים ותדפיסים, בריכוז ובמיקוד שאין כיצא בהם.

אין פלא אפוא שספרייתו זו – שנפתחה בשנת 1987 בבית הספרים הלאומי – היא אתר עלייה לרגל לחוקרי דת, מיסטיקה, קבלה וחסידות מכל העולם. בספרייה זו הם מוצאים, מוגש בקנה, את כל שאיוותה נפשם. יתרונה הגדול של ספריית שלום אינו רק באוסף העשיר והנפלא המצוי בה ובתנאי הקריאה והעיון הנוחים שהיא מציעה לחוקרים ולתלמידים הבאים בשעריה, אלא גם במדיניות הנבונה המנחה את מנהליה: אין מדובר באוסף 'קפוא', המסתפק בהנצחת האוסף המקורי, אלא בספרייה 'חיה ונושמת', המנסה בהתמדה לקלוט ספרים ומאמרים ישנים המשלימים חוליות חסרות באוסף, ובד בבד לרכוש באופן שוטף ספרים חדשים בתחומי התמחותה.

- 1 ראו: מ' בית־אריה, 'יחסו של גרשם שלום לספר ולספרייה', גרשם שלום: על האיש ופועלו (דברים שנאמרו ביום השלושים להסתלקותו), ירושלים תשמ"ג, עמ' 63–70.
- 2 זוהי חוברת בודדת בת עשרה עמודים (מס' 46 בקטלוג), שאליה נספחה גם רשימה בלועזית (מס' 86), ולא 'סדרת קונטרסים', כפי שכתב דן בטעות במבוא, עמ' יד.

כרכי הקטלוג החדש, שנערכו בידי יוסף דן, מתלמידי המובהקים של שלום ומנוטרי מורשתו, ובידי אסתר ליבס, מנהלת ספריית שלום, מכילים בתוכם 12,270 ציולים.³ המעיין בקטלוג ימצא תיאור ביבליוגרפי מלא של כל פריט ופריט שעניינו בתורת הסוד היהודית ואגפיה והוא מצוי בספריית שלום – למרבית הצער, רק כאלה שנדפסו (או נקלטו באוסף) עד שנת תשנ"ה; ספרים בכל השפות שבעולם, דיסרטציות ועבודות גמר, תדפיסים, פרוספקטים, גזירי עיתון, ביקורות ותגובות, רשימות ארעי, הרצאות שלא נדפסו וטיוטות הדפסה.⁴ העורכים גם הוסיפו, על פי שיקול דעתם, מאות רבות של ציטוטים מן ההערות שרשם שלום בכתב ידו בתוך הספרים. הערות ביבליוגרפיות והיסטוריות שונות ומחכימות אלה מוכרות היטב לכל מי שנטל לידו ספר מספריו של שלום,⁵ ומקו עולים כבדרך אגב גם צדדים שונים באישיותו.⁶

העיולים הביבליוגרפיים מיינו בשבעה-עשר שערים, המבוססים בעיקרם על הדרך שבה סידר שלום עצמו את ספרייתו. דרך זו משקפת את השילוב התימטי והכרונולוגי הרווח על תולדותיה של תורת הסוד היהודית: תורת הסוד בעת העתיקה (ספר יצירה, פירושי ומחקרים הקשורים בו, ספרות ההיכלות, מדרשי גאולה חז"ליים ועוד); ראשיתה של תורת הסוד והקבלה הקדומה באירופה (ספר הבהיר, חסידות אשכנז, הקבלה בפרובנס ובספרד); ספר הווהר ודורה; המאות ה"ד-ה"ט'; דור הגירוש מספרד; הקבלה בספרות הנוצרית; המאה ה"ז (צפת והמזרח וקבלת האר"י); התפשטות קבלת האר"י עד

- 3 ובפועל פחות מזה, שכן כתריסר מספרים ויותר דולגו בטעות.
- 4 כך למשל מקוטלגות כאן הדיסרטציה של תלמידו, חוקר החסידות יוסף וייס, והטיוטות שגלו לה (מס' 8883-8884). שלום, כנודע, לא אישר לווייס להגיש את הדוקטורט בצורתו זו. ראו: ש"א הלר וילנסקי, 'גרשם שלום ויוסף וייס: סיפור ירושלמי', אגרא, 3 (תשנ"א), עמ' 44-45.
- 5 ולא פעם הערותיו בוטות במיוחד. כך, למשל, רשם על חיבורו של אפרים דיינארד 'עלטה' (מס' 569): 'ספר מפליא! כמעט כל משפט שקר וכזב – וכל מה שמוציא מפיו דברים ביתר בטחון, "עובדות", תאריכים, עניינים על קשר בין עניין לעניין – הכול מטוסר, לא מובן, או סתם בדותא, ואי אפשר לבקרו משפט אחר משפט. וחבל על הנייר היפה!'. על ספרו של אהרן מרקוס 'הקבלה' (מס' 674): 'המחבר לא הבין מה שכתב, והמתרגם לא כל שכן'. על ספרו של ש"א הורודצקי *Religiose Strömungen im Judentum* (מס' 6952): 'חלק גדול מספר זה תורגם לגרמנית על ידי, כאשר המתבר ואני גרנו בשנת 1919 בעיר ברן... מלאכת תרגום זו היא שהוכיחה לי כי זהו ספר שטחי' (וראו על כך גם: ג' שלום, מברלין לירושלים, תל-אביב תשמ"ב, עמ' 127). על ספרו של מאיר בלבן 'לתולדות התנועה הפראנקית' (מס' 5928): 'הספר נכתב במקורו פולנית ותורגם לעברית בידי מ' מיזליש (אבישי) וכאן העלימו דבר התרגום (בלבן לא ידע לכתוב עברית). על ספרו של הרב אברהם יצחק קוק 'ראש מילין' (מס' 11140): 'על ספר זה אמר המתבר אל ידידי שאול ליברמן, זמן מועט לפני מותו, כאשר נתן לו טופס במתנה, כי עתה אינו מבין אף מלה ממה שכתב בו, אף על פי שידע כוונת הדברים כאשר כתב אותם, כך שמעתי מפיו בתשכ"ו'.
- 6 כך למשל בולטת תשומת הלב המיוחדת שהעניק שלום ליהודים מומרים או מתבוללים. ראו למשל בהערותיו למס' 664, 859 ('המתבר הודיע לבובר כי חזר ליהדות, ובובר לא האמין לו, ובצדק, כי נשאר מומר עד סוף ימיו'). 1046, 1141, 2161-2162, 2177, 2862, 5948. כן בולטת רגישותו לפלגיאטים ולמעשי מרמה ספרותיים (ובמיוחד כלפי אלה שניזונו ממחקריו שלו). ראו למשל הערותיו למס' 959, 1089, 1221 ('השיטה הידועה: מזכירים אותי פעמים אחדות וגונבים ממני פי חמישה, בלי כל ציון מקור, ומערבבים דברי עם דברי הבלים והטעיות. בסך הכול ספר עלוב, גנוב ורקוב'), 2998, 5308, 6238, 6285, 11326.

אמצע המאה ה'י"ז; השבתאות ושלוחותיה (כולל פולמוס אייבשיץ-עמנון וענייני פרנקים); קבלה ומוסר במאות ה'י"ז-ה'י"ח; ראשית החסידות, המתנגדים והפולמוס בינם ובין החסידים; החסידות משנת תקצ"ה ואילך; דורות אחרונים (חיבורים בתורת הסוד במאות ה'י"ח-ה'כ'). השער הפותח סוקר מחקרים כלליים (ובכלל זה רבים ממחקריו של שלום עצמו ודברי ביקורת והערכה שנכתבו עליו ועל יצירתו), ואילו בשער הנוצל רוכזו נושאים שונים, שאינם מצטרפים בטבעיות לאחד השערים הקודמים (כגון אלכימיה וכישוף; מנהגים ופולקלור; משיחיות; סגולות, קמיעות, שמות; פירושים ודרושים לתנ"ך; תפילות ועוד). שני שערים יוחדו לפלגים החסידיים של חב"ד וברסלב, לא רק בשל ייחודם התיאולוגי והסוציולוגי, אלא בעיקר בשל ההקף העצום של הספרות שייצר ומייצר כל אחד מהם. חסידות ברסלב היתה חביבה וקרובה במיוחד ללבו של שלום. אחד מחיבוריו הביבליוגרפיים הראשונים היה 'אלה שמות', רשימת ספרי ברסלב לדורותם, שאותו הכין בשנת 1928 כשי ליובלו של ידידו מרטין בובר. אין תימה אפוא שאוסף ספריהם של חסידי ברסלב תופס מקום גדול במיוחד בספרייתו.⁷

בתוך כל שער ושער סודרו העיולים על פי עיקרון אלפביתי של שמות הכותרים; פעמים רבות שולב מין זה גם במין אלפביתי אחר, על פי שמות האישים. עיקרון זה, המקובל אמנם בביבליוגרפיות רבות (כגון 'אלה שמות' שהוזכר לעיל), ראוי למחשבה מחודשת. כאשר לביבליוגרפיה מצורפים מפתחות משוכללים – ובקטלוג שלפינו אכן יש כמאה וחמישים עמודי מפתחות של אישים וחיבורים, בעברית ובלועזית – שהם בצצמם, על פי טבעם, מסודרים בסדר אלפביתי, אין כל ערך לסידור הכותרים בצורה שרירותית זו, שלמען האמת אין לה כל חשיבות עניינית והיא מקרבת רחוקים רק בשל צירופי אותיות סמוכות. עדיף היה להשקיע מאמץ נוסף ולסדר את הכותרים על פי שנת התיבור או שנת ההדפסה, וכך היתה מתקבלת תמונה מאלפת ועשירה יותר, המלמדת גם על התפתחותו הכרונולוגית של המקצוע המסוים, מקורותיו ומחקרו, בראי הדפוס.

לספר הקדים יוסף דן מבוא, הצוסק, לבד מתיאור מעשה הקטלוג, גם באהבת הספר הייחודית של שלום ובשחזור הדרך שבה אסף את ספריו, מיינם וסידרם בספרייתו הביתית. איסוף הספרים וכינון הספרייה לא נתפסו בעיניו של שלום – כפי שמיטיב דן להסביר – כ'מפעל פרטי בלבד, אלא נדבך בתחיה הרוחנית במסגרת אמונתו הציונית'. כתוצאה מכך היו הגבולות שבין ה'פרטי' ל'לאומי' מטושטשים למדי במערכת הקשרים שנטווחה בין שלום האיש הפרטי, שלום החוקר הנערץ ובר הסמכא,⁸ ובית הספרים הלאומי. מנהלי בית הספרים – ששלום נמנה עם עובדיו בשנות העשרים והשלשים – סייעו בידיו של שלום לרכוש ספרים יקרים ונדירים לאורך השנים, בתמורה להתחייבותו להפקיד את האוסף בידי הספרייה לאחר פטירתו. ניתן לשער שבימינו לא תימצא אף ספרייה ציבורית שתשרה לעצמה לנהוג כך. ואולם, הודות להסדרים 'מפוקפקים' אלה, שנבעו מהאמון הבלתי מוגבל

7 במבואו (עמ' יד-טז) הדגיש דן בדיון, שאין קשר הכרחי בין תחומי התעניינותו הביבליוגרפית של שלום לבין מפעלו המחקרי. כך, למשל, שלום כמעט שלא עסק בחקירתה של חסידות ברסלב (ובכלל, מחקריו בתולדותיה של החסידות הם שוליים לגמרי במסגרת מפעלו הכולל בחקר תולדות המיסטיקה היהודית).

8 כל המצוי בספריית שלום מכיר היטב את ההקדשות הענוותניות שרשמו מחברי ספרים ומאמרים בהגישם את חיבוריהם לעיונו של מורם הגדול. עורכי הקטלוג זרו בין שיטי הביבליוגרפיה ה'יבשה' מעט עדויות חניניות להערצה זו. כך, למשל, רשמה שרה הלר-וילנסקי את ההקדשה הבאה: 'למור'ר גרשם שלום – אם תקטלני לך איחול' (מס' 2442).

ומן ההערכה שרחשו שלטונות האוניברסיטה לגרשם שלום, יש בידינו היום אוסף שדומה כי אין שני לו בעולם.

המבוא מגדיר היטב את מטרתם של המהדירים: לתאר בדרך המדעית המקובלת – קרי רישום ביבליוגרפי מדויק ועל פי כל כללי המקצוע, כדרך שנוהגות ספריות רבות המחזיקות ברשותן אוספים חשובים – את אופיו המיוחד של אוסף שלום, ולהציגו כאחד מאוספי הספרים הגדולים בעולם בתחומי המיסטיקה, הקבלה ותורת הסוד היהודית. זו מטרה ראויה ללא ספק, ואף שניתן להעיר הערות רבות על צורת המיון ועל שגיאות שונות שנפלו בחיבור ואיש לא ימלט מהן,⁹ הרי הן שוליות ומזעריות נוכח המפעל הגדול והמאמץ המדעי רב השנים שהעמיד אותו. ואולם, למראה שני הכרכים המהדורים עולה שאלה אחרת, שספק אם התעוררה במלוא חריפותה לפני עשור ויותר, שעה שעובדי בית הספרים הלאומי החלו במלאכת הקטלוג. מזה שנים רבות מתועד אוסף שלום בשלמותו (כולל הפרסומים משנת תשנ"ה ואילך) בקטלוג הממוחשב של בית הספרים הלאומי והאוניברסיטאי והגישא אליו קלה לכל דורש. לא רק חוקר המסורת עצמו לבית הספרים הלאומי ימצא את חפצו במסופי הממוחשב של הספרייה, אלא גם יושבי ארבע כנפות תבל באשר הם. הכל יכולים, אם רק ירצו, להיכנס בקלות יחסית לרשת הספריות הבינ-אוניברסיטאית בישראל ('אלף'), ובאמצעותה לעיין באוסף שלום ולהתעדכן בכל פרטיו ודקדוקיו. עובדה זו מציבה במלוא חריפותה את שאלת נחיצותה של ביבליוגרפיה מודפסת ב'עידן

9 כדי לצאת ידי חובה נעיר על כמה שיבושים וטעויות שנפלו בתחום המיון: ספרים שמינו כספרי חסידות ברסלב (כגון 'מס' 8742, 8786) כלל אינם שייכים לה. מקצת כתבי הפולמוס שנתפרסמו במהלך המחלוקת שבין חסידויות צאנז וסדיגורה (שפרצה בשנת 1869), מינו בשער 'ראשית החסידות, המתנגדים והפולמוס' ('מס' 7385-7387, 7390), ואילו חלק אחר נתפור בשער 'החסידות משנת תקע"ה עד שנת תשנ"ה' ('מס' 9365, 9368-9370, 9917-9919, 9921, 9944), ובשער 'דורות אחרונים' ('מס' 11247). גם כמה מספרי חב"ד נתפורו כמדורים שונים ולא בשער המיוחד להם (כגון 'מס' 9696-9699, 10274). הספר 'משמיע שלום', לקט דברי תורה המיוחסים לר' שלום שכנא מפרוהובישצ'ה, מיון בשער החסידות המאוחרת ('מס' 10267), אף שהמחבר נפטר בשנת 1803, והוא הדין בספריהם של השוחט יצחק אייזיק מזורובין, שנפטר בשנת 1783 ('מס' 9612-9619), ר' עזיאל מיזליש, שנפטר בשנת 1786 ('מס' 9803-9804), ר' יצחק אייזיק מקורץ, שנפטר בשנת 1787 ('מס' 9688-9693), והמגיד ישראל מקוזניץ, שנפטר בשנת 1814 ('מס' 9620-9651). לעומתם, ר' דוד מטולנה, שעיקר פעילותו במחצית השנייה של המאה הי"ט (נפטר בשנת 1882), מופתח דווקא בשער על ראשית החסידות ('מס' 7871-7875). בכלל, בלבול רב מורגש בשער 'החסידות משנת תקע"ה עד שנת תשנ"ה'. נכללו בו אישים שאינם קשורים כלל לתנועה החסידית, כגון אלכסנדר זיסקינד מגרודנה, חסיד ומקובל מן הסוג 'הישן' ('מס' 9068-9073), ש'יהיה ניגוד גמור לדמותו של חסיד על פי האידיאלים של מורי החסידות הראשונים' (מ' פייקאז', בימי צמיחת החסידות, ירושלים תשל"ח, עמ' 53); פנחס מפולוצק, תלמיד הגר"א שהיה מתנגד מובהק ('מס' 10019-10021); או נחמן ברלין, משכיל מליסא שחיבר ספרים אנטי-פרורמייים ('מס' 9199-9200). אף נכללו בו אישים שחיו מאות שנים קודם לבריאתה של תנועה זו, כגון אליהו בן אשר הלוי (הלא הוא אליהו בחור, בן המאות ה'ט"ו-ה'ט"ז) ומילינו 'התשבי' ('מס' 9062); משה בן ישראל וספרו 'בית אבות', שנדפס בשנת 1712 ('מס' 9889), או אברהם בן שמואל אשכנזי וספרו 'עצר בת רבים', העוסק בגזירות ת"ח-ת"ט ('מס' 9103) אף לא מובן מדוע מחברים וחיבורים חסידיים מובהקים מינו בשער 'דורות אחרונים' (כגון 'מס' 10601, 10659, 10682, 10723, 10778, 11246) או בשער 'נושאים' (כגון 11833-11835). ולסיום, איני יכול להימנע מהערה אישית: הדות לשגיאה שנפלה במפתח שמות האיש 'זכית' מן ההפך בכמה מחיבוריו של הרב והפרופסור שמחה אסף, וכ'בוננוס' גם בספר תהלים בצירוף שימוש תהלים...

האינטרנט'. האומנם יש עדיין טעם להלך באותם נתיבים ישנים ומוכרים של ספר מודפס, שאמנם צורתו נאה והוא נוח לדפדוף ולמימוש ויש בו עוד מעלות נוספות, אך ככלות הכל עלות הפקתו עצומה וכל מה שיש בו ניתן לשימוש גם בגירסה הממוחשבת?

וכאן הבן שואל: האם לא היה נכון יותר, זול יותר ואף יעיל יותר להפיק גירסת תקליטור של הביבליוגרפיה? תקליטור מחשב מכיל בתוכו אפשרויות רבות שאין בספר המודפס: לא רק שהוא מאפשר לתקן שגיאות עבר ולספק השלמות ועדכונים שוטפים (ושוב נזכיר כי הקטלוג שלפנינו 'מעודכן' לשנת תשנ"ה), אלא שמעלתו העיקרית היא באפשרויות החיפוש הבלתי מוגבלות שהוא מציע למשתמשים בו. החיפוש הממוחשב בתוך קובץ דומה למעשה לקונקורדנציה, כפי שידוע לכל משתמש הדיט במחשב, והוא מייתר את הצורך במפתחות הרגילים. לולא הבטים טכניים, מסחריים ומשפטיים הכרוכים בכך – שמן הסתם יבואו על תיקונם בעתיד – היה ראוי להמליץ לכל הוצאת ספרים המפיקה ביבליוגרפיה מודפסת לצרף לה גם גירסת תקליטור, שניתן יהיה להמירה תדיר בגירסאות מעודכנות.

העוסקים בביבליוגרפיה העברית, כך נראה, טרם נתנו לעצמם דין וחשבון מלא על ההשלכות של האפשרויות המקוונות (on line) על מקצועם. אין כוונתי לשימוש המובן מאליה במחשב ככלי לאגירת הנתונים ולעיבודם, אלא לצורך החינוכי בגיבוש כללי רישום ביבליוגרפי חדשים ובהערכות לקראת אפיקים חדשים של מו"לות.¹⁰ בעשור האחרון ראו אור כמה מפעלים ביבליוגרפיים שמעולם לא היו כמותם, ובראשם 'אוצר הספר העברי' (ירושלים תשנ"ד–תשנ"ה), מפעל מרשים של אדם אחד, ישעיהו וינוגרד, האוצר וממייין את כל הספרים באות עברית עד שנת 1863. בד בבד גם הופיע התקליטור של 'מפעל הביבליוגרפיה העברית', הכולל בתוכו את פירות מפעל המחקר הביבליוגרפי, המתנהל זה עשרות שנים בבית הספרים הלאומי והאוניברסיטאי. ההשוואה הבלתי נמנעת בין שני המפעלים המובילים האלה מעלה ספקות באשר לעתידה של הגירסה המודפסת. התקליטור מכיל מידע רב יותר, מעודכן יותר וזמין יותר באפשרויות החיפוש שהוא מציע. דומני שלאחר שיפתרו 'מחלות הילדות' השונות של הביבליוגרפיה הממוחשבת, לאחר שתיפתרנה סוגיות של זכויות יוצרים והעתקות לא חוקיות, וכאשר יהיו הביבליוגרפיה והמחשב 'ידידותיים' יותר זה לזה – עשוי המחשב לשלוט גם על מקצוע אצילי ועתיק יומין זה ולשנות לגמרי את פניו.

ונשוב לקטלוג של ספריית שלום, מצבה מרשימה לאוסף מפואר של חוקר דגול, שיש בה כדי להעשיר את ספרייתו של כל אוהב ספר (ולכך כמובן לא תצלה גירסה ממוחשבת) ולהחכים כל מי שעוסק באחד מענפיה של תורת הסוד היהודית. לצד ההשג הגדול שבהוצאתו, יש להצביע גם על מגבלות הנובעות מעצם ייעודו: מחויבות לתיאורו של אוסף ולא לתיאורו של מקצוע או של תחום.

10 הצורך בגיבוש כללי רישום וקטלוג חדשים ובהרחבת ההגדרות הקלסיות של 'חומר מודפס' בולט במיוחד לאור התפתחותם העצומה של אתרי האינטרנט הווירטואליים, המשלבים מידע מודפס באות עברית וחומר אוֹדִי־וִיזואלי, כמו גם מספרם הרב של תקליטורים, שבהם ניתן 'לגעת' ואפשר להניחם על המדף. תחום נוסף שניתן לקבוע כי נעלם כמעט לחלוטין בגלל מהפכת המחשב הוא הקונקורדנציה המודפסת. התקליטור, שיש בו אפשרויות חיפוש במאגרי טקסטים, הפך למיותרות את הקונקורדנציות רבות הכרכים (כגון זו של ספרות חז"ל), התופסות מדפים רבים בכל ספרייה. יתרונות השיקול האנושי-הלמדני הכרוך בקונקורדנציה מודפסת בטלים בשישים נוכח האפשרויות הגלומות בחיפוש הממוחשב, ולאור אפשרויות התיקון והעדכון הבלתי מוגבלות.

על המעיין והמשתמש לזכור, שככלות הכול, קטלוג זה איננו מתיימר להציג תחום שלם. אמנם זהו הריכוז הביבליוגרפי המודפס הגדול ביותר לפי שעה במקצועות אלה, אך בשום פנים אין לטעות ולהתייחס אל הספר כאל סיכום או שיקוף של המקצוע שבו הוא עוסק. ניתן להדגים זאת בהשוואה ביבליוגרפית סטטיסטית לכמה משערי הספר, כגון זה העוסק בחסידות ברסלב: בחוברת 'אלה שמות', שכבר נזכרה לעיל, רשם שלום בשעתו 156 פריטים ביבליוגרפיים על חסידות זו; בקטלוג של ספריית שלום נרשמו כ־425 כותרים (מס' 8499-8925), ואילו ב'ברסלב' – ביבליוגרפיה מוערת, בעריכתי (מרכז זלמן שזר, ירושלים תש"ס), רשומים כ־1,100 כותרים. דוגמה אחרת קשורה בספרי הגר"א מווילנה ותלמידיו (אם כי לא כל מורשתם הספרותית שייכת לתחום המיסטיקה והקבלה): בקטלוג שלום נמנו תחת שמותיהם של הגר"א ושל כמה מתלמידיו (ר' חיים מוולוז'ין, ר' מנחם מנדל משקלוב ור' ישראל משקלוב) כ־120 כותרים (מס' 7197-7315), ואילו ב'אוצר ספרי הגר"א', ביבליוגרפיה בעריכתו של ישעיהו וינוגרד העומדת לראות אור בקרוב, מנויים כ־1,400 כותרים!

במילים אחרות: קטלוג ספריית שלום הוא אכן כלי עזר מצוין ואמין למבקשים מידע ביבליוגרפי בסיסי וראשוני – ועל פי רוב הרבה יותר מראשוני! – באחד מתחומיה של תורת הסוד, הקבלה והחסידות, אך אין הוא יכול לשמש – ודומה שאף אינו מתיימר לכך – תחליף לביבליוגרפיות ייעודיות, שעדיין אנו חסרים כמותן, ותפקידן להקיף את התחום המסוים ולנסות למצותו ככל שניתן. יש אפוא לראות בקטלוג, כפי שהיטיב יוסף דן לאפיינו: 'מעין רשימה ביבליוגרפית מפורטת וממצה המלווה את הסקירות האנציקלופדיות שכתב [שלום] על תולדותיה של תורת הסוד העברית'.¹¹

כל מי שטעם את טעמה של הכנת ביבליוגרפיה יודע שאין מקצוע כפוי טובה כמותו. ימים ושנים עמל הביבליוגרף למען הזולת, והוא מתאבק לא באבק התהילה של התיוות הגדולות פורצות הדרך, אלא באבק הספרים, כפשוטו, ובמלאכת הפרטים הקטנים. המאמץ המחקרי הרב, השאיפה לשלמות, לאחידות ולדייק, המעמסה הטכנית – כל אלה אינם נגלים תמיד בפני המעיין, המקבל לרשותו ספר מגופה, כרוך ומוכן לשימוש. הופעת קטלוג ספריית שלום היא אפוא אירוע מו"לי ואקדמי חשוב, וזו הזדמנות להודות לעושים במלאכה, שממעיינותיה עוד ישתו עדרים רבים.

דוד אסף

11 מבוא, עמ' טו. וראו גם מה שכתב בעמ' כב: 'זהו קטלוג של ספרייה קיימת ולא יצירתה של ספרייה לחקר הקבלה. כתוצאה מכך חסרים בקטלוג מאמרים חשובים... ותקוותו היא שמספרם איננו רב. מכל מקום, אין קטלוג זה תחליף לביבליוגרפיות מקצועיות של מחקרים בנושאים הכוללים בו'.